

Makalenin Türü/ Article Type : Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi/ Date Received : 20.11.2019
Kabul Tarihi/ Date Accepted : 30.12.2019
Yayın Tarihi/ Date Published : 31.12.2019
Yayın Sezonu/ Pub Date Season : Güz/ Autumn

Nüzul Tertibine Göre Tefsir Yazımı ve Nüzul Tertibini Esas Alan Tefsirler*

Musa GÜLER**

Anahtar Kelimeler:

Kur'ân
Nüzul Tertibi
Tefsir
Mekkî Sureler
Medenî Sureler

ÖZ

Kur'ân'-ı Kerim toplu bir kitap olarak değil, parça parça nazil olmuştur. Bu süreç yaklaşık yirmi üç yıl sürmüştür. Kur'an'ın bu şekilde nazil oluşunun elbette belli hikmetleri vardır. Zira eğitim ve öğretim bir süreçtir, bu sürecin kademe kademe tedrici olarak yaşanabilmesi için vahyin bölümler halinde ve peyderpey nazil olması en uygun yöntem idi. Hz. peygamber, bu şekilde indirilen vahyi, hem okur hem açıklar hem de uygular. Kur'an'ı açıklama faaliyeti olan tefsir çalışmaları Hz. Peygamber döneminde başlamıştır. Klasik dönemden yirminci yüz yıla kadar tefsirler Mushaf tertibini esas alarak hazırlanmıştır. Kur'an mesajının daha iyi anlaşılması düşüncesinden hareketle, ilk kez yirminci yüzyılda surelerin nüzul tertibi esas alınarak tefsir yazımı başlamıştır. Bu yöntemle ilk tefsir, Filistinli aksiyoner ve düşünür Muhammed İzzet Derveze tarafından hazırlanan et-Tefsirü'l-Hadis olmuştur. Kur'an'ın nüzul tertibini esas alan tefsirler, bu yöntemin daha faydalı olduğunu iddia etmektedir. Zira bu yöntem, vahyin nazil olduğu ortamı ve şartları tahlil ederek Kur'an'ı canlı bir hitap olarak algılama taraftarıdır. Bu yöntemle, önce Mekkî, akabinde Medenî sureler ele alınmaktadır. Böylece; ilk aşamada Mekkî surelerde öncelenen inanç ve ahlak konuları benimsenilecektir. İkinci aşamada ise Medenî surelerde geçen ahkâm âyetleri benimsenilerek inananların imanı güçlendirilmiş olacaktır.

Tafsir Writing According to the Nuzul Sequence and Tafsirs Which Basis Nuzul Sequence

Keywords:

Qur'an
Revelation Order
Tafsir
Mecca Surahs
Medinah Surahs

ABSTRACT

The Quran has not been sent as a whole book, but as fragmentary. This process lasted approximately 23 years. Of course, there are certain wisdom of this process. Because gradual revelation of holy Quran was very important in order to be understood and to be put into practice. It was the most appropriate method for the followers of this new religion to experience this process gradually. In this process the prophet both explain and apply the revelation sent to him. The studies that explain the Qur'an, which is called "tafsir" in Islamic tradition, began during the period of the Prophet. Tafsirs from the classical period to the twentieth century were prepared on the basis of the Mushaf composition. In the twentieth century for the first time tafsir writing was started on the basis of the revelation of surahs for better understanding of the message of the Quran. With this method, for the first time, Et-Tafsirü'l-Hadith was written by the Palestinian activist and thinker, Muhammed İzzet Derveze. There are also many commentaries written by this method. The commentators who are based on the Qur'an's recitation claim that this method is more useful. Then this method is in favor of perceiving the Qur'an as a living appeal by analyzing the environment and conditions in which revelation is the descended. With this method, first Mecca, then the Medinah Surahs are discussed. So; In the first stage, the issues of belief and morality that are prioritized in the Mecca Surahs will be adopted. In the second stage, the beliefs of the believers will be strengthened by adopting the verses of the ahkâm in the Medinah Suras.

* Bu makale, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir Bilim Dalında hazırladığımız doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Dr., Öğretmen, Aile Sosyal Politikalar Bakanlığı, ID 648943, E-posta: musaguler12@gmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2577-3187>.

Güler, M. (2019). "Nüzul Tertibine Göre Tefsir Yazımı ve Nüzul Tertibini Esas Alan Tefsirler", *Academic Knowledge*, 2(2), 170-187. doi.org/10.5281/zenodo.3596376

İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/ak> | <mailto:academic.knowledge@yandex.com>

GİRİŞ

Hız. Peygamber, kendisine nâzil olan vahyi tebliğ etmiş ve anlaşılması güç âyetleri tefsir etmiştir. Allah Resûlü aralarında iken sahâbe, problemlerini ona arz ediyordu. Onun vefatından sonra sahâbe, problemlerini doğrudan Kur'ân'a arz etmek zorunda kalmış, yeri geldiğinde Kur'ân'ı tefsir etmeye ihtiyaç duymuştur. İlerleyen zamanlarda Müslüman toplumlar farklı durumlarla karşılaşmış, dolayısıyla farklı sorunlarla yüzleşmişlerdir. Yeni problemlere çözüm bulunması, yeni ihtiyaçlara cevap verilmesi ve Kur'ân'ın doğru anlaşılması için tefsire yönelim kaçınılmaz bir hal almıştır. Bunun sonucunda Kur'ân'ı yorumlayan hacimli tefsir kitapları telif edilmiştir.

Tefsirler, genel olarak Mushaf tertibi esas alınarak hazırlanmıştır. Bu durum, yirminci yüzyılın yarısına kadar bu sistem üzerine devam etmiştir. Ancak sonrasında Kur'ân'ın nüzul sırasına göre yorumlanmasının daha faydalı olacağına ilişkin düşünceler ortaya çıkmıştır. Yani, Kur'ân mesajının daha iyi anlaşılması ve modern dünyaya daha canlı bir şekilde iletilmesi için nüzul sırasını esas alan tefsir çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. Kur'ân'ın daha iyi anlaşılması ve daha iyi yaşanılması için en uygun yolun bu olduğu kabul edilmiştir. Bu sayede Kur'ân'ın iniş dönemi ve merhaleleri daha net bir biçimde izlenebilir ve "Nebevî Siret" daha iyi anlaşılabilir.

Nüzul sırası esas alınarak yazılan pek çok tefsir bulunmaktadır. Filistinli düşünür Muhammed İzzet Derveze tarafından hazırlanan *et-Tefsîru'l-Hadîs*; Suriyeli alimlerden Abdulkâdir Mollâ Huveys'in hazırladığı *Tefsîru Beyâni'l-Meânî*; Abdurrahmân Hasan Habenneke el-Meydânî'nin hazırladığı *Meâricü't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür*; Faslı düşünür Muhammed Âbid el-Câbirî'nin hazırladığı *Fehmu'l-Kur'âni'l-Hakîm*; Akademisyen Mehmet Zeki Duman tarafından hazırlanan *Beyânu'l-Hak* adlı eserler bunlardan bazılarıdır.

1. Nüzul Tertibini Esas Alan Tefsirlerin Tarihsel Arka Planı

Tefsir tarihine bakıldığında ilk dönemden yirminci yüz yıla gelene kadar müfessirlerin ortak yönü Mushaf tertibini esas alarak tefsir yapmalarıdır. Şüphesiz ilk kez Yirminci yüzyılda nüzul sırasına göre yazılan tefsirlerin ortaya çıkmasıyla bu gelenek değişmiştir.

İslam âlimleri sure ve âyetlerin nüzul sebeplerini, surelerin Mekki-Medenî oluşlarını ve bunların tertibini bilmeyi Kur'ân'ın anlaşılması açısından önemli görmekte-dirler (Zurkanî, 1995: I, 161). Bu durum Kur'ân'ın nüzul sırasına göre tertip ve tefsirinde her âyet ya da âyet grubu için bir sebep-i nüzul rivâyeti bulma gayretini de beraberinde getirmiştir (Koçyiğit, 2013: 185). Dolayısıyla söz konusu durum surelerin nüzul tertibine göre tefsirlerin yazılmasında etkili olmuştur.

Nüzul sırasına göre tüm sureleri ihtiva eden tefsirlerin yazılmaya başlanması Yirminci yüzyılın ortalarına denk düşerken, Kur'ân'ı anlama yöntemi olarak bu tefsirin geçmişi Hız. Peygamber dönemine kadar uzandığı kabul edilmektedir. Zira Kur'an, ilk muhataplarının ihtiyaçlarını da dikkate alarak parça parça nazil olmuştur. Yani sahâbe nesli, yaklaşık yirmi üç yılda peyderpey nazil olan vahiy aracılığıyla eğitilmiştir. Diğer bir ifadeyle, nüzul sürecine

şahit oldukları için sahabilerin, Kur'ân'ı nüzul sırasına göre takip ettikleri söylenebilir (Polat, 2015: 249). Bununla birlikte, Hz. Ali'nin Resûlullah'ın vefatından sonra bir süreliğine Kur'ân'ın nüzul sırasına göre cem ve tertibiyle meşgul olduğu rivâyet edilmektedir (Suyûtî, trs: 170). Ancak Hz. Ali'nin, resmi Mushaf'ın oluşturulmasından sonra nüzul sırasına göre tertip ettiği mushafını imha ettiği söylenmektedir (Geçit, 2013: 23). Bu durum, aslında nüzul sürecinin başlangıçtan beri önemsendiğinin bir göstergesidir. Aynı şekilde, Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin İslam ordusunun İstanbul'u kuşatması sırasında yaşanan diyalogda Bakara suresi 195. âyetin nüzul sebebiyle¹ alakalı olarak tabiîn nesline yaptığı uyarı da sahâbilerin Kur'ân'ı nüzul sebebine, dolayısıyla nüzul süreci bağlamında anlamaya önem verdiklerinin bir kanıtı kabul edilebilir. "Mushaf tertibine göre yapılan tefsirler ve bu konuda telif edilen eserlerde "Esbâb-ı nüzul", "Mekkî-Medenî sureler" ve "Nâsih-Mensûh" gibi konuların yer alması da bir bakıma nüzul tertibinin önemsendiğini göstermektedir. Ulûmu'l Kur'ân ile yakından ilgili olanlar, baştan beri bu tür konuları ele alarak âyetlerin anlaşılmasına katkı sağlayacak bilgilere ulaşmaya çalışmışlardır. Kur'ân âyetlerinin kronolojik açıdan değerlendirmeye tabi tutulduğunun farklı örnekleri de mevcuttur (Polat, 2015: 229). Örneğin, ed-Dureysî'nin (ö.294/906) *Fedâilu'l-Kur'ân* adlı eserinde Mekkî-Medenî sureleri ﷺ "sümme" atf harfiyle bir sıralamaya tabi tuttuğu belirtilmekte, buna göre 85 surenin Mekkî, 28 surenin ise Medenî olduğu kabul edilmektedir.

Celâleddin es-Suyûtî (ö. 911/1505) de sure ve âyetlerin nüzul sürecini, yani Mekkî-Medenî oluşlarını bilmenin önemli olduğunu, bu konuda müstakil eserler yazıldığını belirtmektedir (Suyûtî, trs: 34; Okumuş, 2009: 96).

Bununla birlikte, nüzul sırasına göre tefsirlerin yazılmasında oryantalistlerin Kur'ân kronolojisi üzerinde yaptıkları çalışmaların da etkili olduğu ileri sürülmüştür (Koçyiğit, 2013: 187). Zira, Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in zihninin bir ürünü olduğunu düşünen çoğu oryantalist bu konuda çalışmalarda bulunmuştur. Mesela, On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren bazı oryantalistler, Kur'ân'ın kronolojik sırasını belirleme girişiminde bulunmuş; Kur'ân'ı nüzul sırasına göre okumak suretiyle Hz. Peygamber'i ve onun zihin dünyasını anlamayı ve yorumlamayı hedeflemişlerdir (Okumuş, 2009: 19; Gözeler, 2009: 109-153).

Oryantalistler, bu yöntemi kullanarak, Hz. Peygamber'in risâlet safhalarını, onun nasıl bir gelişme seyri takip ettiğini ve zamana göre davranışlarında uyumsuzluk olup olmadığını anlamaya çalışmışlardır. Surelerin kronolojik sıralamasını tesbit konusundaki oryantalist girişimler, genellikle Hz. Muhammed'in Mekke dönemindeki risaletine ilişkin bilinen olaylara yapılan atıfları ve Kur'ân üslûbunu dikkate almışlardır. Kısacası Kur'ân modern, edebi ve tarihi eleştiri yöntemlerine göre incelenmeye tabi tutulmuştur (Watt, 2006: 130). Oryantalistler, Kur'ân kronolojisine dair çalışmalarında sure tertibi oluşturmuş veya sureleri Mekkî-Medenî olarak tasnif etmişlerdir (Gözeler, 2009: 114).

Oryantalistlerin, Kur'ân'ın kronolojisi üzerinde yaptıkları çalışmalar Kur'ân tarihi açısından önemli görülse bile, bunu uygulamaya çalışanların objektif davrandıklarını

¹Rivâyete göre Müslüman güçlerin İstanbul'u almaya giriştikleri seferde, düşman üzerine saldıran bazı mücahitler, arkadaşları tarafından "kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın" şeklinde uyarılmışlardır. Bunun üzerine Ebû Eyyûb, söz konusu ((*Mallarımızı*) Allah yolunda harcamayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever." Bakara, 2/195.) âyetinin nüzul sebebini zikretmiş ve kendisini tehlikeye atmanın, malı Allah yolunda harcamamak ve cihadı terk etmek olduğunu ifade etmiştir (Yazır, 2011: II, 43).

söylemek mümkün değildir (Türcan, 2010: 68). Örneğin Kur'ân'ın kaynağı konusunda en radikal yaklaşımı gösteren John Wansbrough (ö. 2002), Kur'ân'ın uydurulmuş olduğunu düşünmektedir. Ona göre mevcut Kur'ân'ın son şeklini aldığı tarih, hicri ikinci asrın sonlarına denk düşmektedir. Dolayısıyla Müslümanların üçüncü halifesi Hz. Osman döneminde Kur'ân'ın toplanması ve çoğaltılmasına ilişkin verdikleri bilginin sonraki dönemlerin bir uydurması olarak görülmelidir (Wansbrough, 1977: 44).

Oryantalistlerin On dokuzuncu yüzyılda Kur'ân surelerini nüzul sırasına göre tertip etme hususundaki çalışmalarının yansımaları İslam dünyasında da görülmüştür. Örneğin Kur'ân, surelerinin nüzul sırasına göre düzenlenmesiyle ilgili ilk çalışmalar, o dönemde İngiliz sömürgesi altındaki Hindistan'da ortaya çıkmıştır. Bu konuda çalışma yapanlar arasında Sait Yakup Han (ö.1940), Mirza Ebû'l-Fazl (ö.1956), Muhammed Ecmel Han (ö. 1969) ve Haşim Emir Ali (ö.1987) gibi isimler yer almaktadır (Okumuş, 2009, s. 20). Söz konusu yazarların nüzul sırasına göre hazırlamış oldukları Kur'ân mealleri modern dönemin bu alandaki ilk örnekleri kabul edilmektedir. Mirza Ebû'l Fazl'ın hazırladığı Kur'ân'ın İngilizce meali, tertip olarak Nöldeke'nin oluşturduğu tertiple hemen hemen aynıdır (Öztürk, 2016: 27-28).

Sait Yakup Han da Kur'ân üzerinde çalışmalar yapmış, muhtelif surelerde geçen konuları nüzul sırasına göre tefsir ederek *Kitabu'l-Hud* adlı bir eser hazırlamıştır. Daha sonra ise Muhammed Ecmel Han tarafından nüzul tertibini esas alan *Tertîbu Nüzuli'l-Kur'âni'l-Mecîd* adlı eser yayımlanmıştır. Urduca yazılan bu eserde Ecmel Han, her sureyi belli başlıklar altında toplamış ve bu surelerin ihtiva ettiği ilke ve esasları ortaya koymaya çalışmıştır. Nüzul tertibini esas alarak Kur'ân'ın İngilizce tercümesini hazırlayan Hindistanlı diğer bir araştırmacı ise Mirza Ebû'l Fazl'ın öğrencisi Haşim Emir Ali (ö.1987) olmuştur (Okumuş, 2009: 20-21). Kur'ân'ın nüzul sırasına göre sistematik meal-tefsir çalışmalarının başlamasında müsteşriklerin bu yöndeki çalışmalarının etkileri inkâr edilmez. Ancak Müslümanların bu yöntemi benimsemelerindeki asıl unsur, İslam dünyasının bir takım sorunlarına çözüm bulma amacı olduğu düşünülmektedir. (Koçyiğit, 2013: 187). Zira sanayi devriminden sonra gelişen hayat şartları karşısında İslam dünyasının çeşitli sorunlarına çözüm olması amacıyla Kur'ân ve onun anlaşılması meselesi üzerinde, yeni arayışların başladığı bilinmektedir. Bu amaca dönük olduğu anlaşılan Muhammed Abduh'un şu tesbiti kayda değerdir: "Tefsirden maksat; Kur'ân'ın, insanların dünya ve ahiret saadetini temin edecek biçimde anlaşılmasını sağlamaktır. Zira kitabın indirilmesindeki asıl amaç budur. Tefsirin en alt düzeyi onun, vicdanlara yüce Allah'ın azametini ve tenzih inancını yerleştirici, nefsi şerlerden alıkoyucu, hayra yönlendirici biçimde gâyet mücmel olarak açıklamasıdır" (Abduh ve Rıza, 1990: 10, 34).

Nüzul sırasına göre tefsir yazma girişimlerinin de bu amaca yönelik olduğu söylenebilir. Zira bu yönetime göre yapılan tefsirin esas amacı Kur'ân'ı merkeze alarak sorunlara çözüm aramaktır. Diğer bir deyişle İslam dünyasının yeniden ayağa kalkmasının Kur'ân'a dönüş ile mümkün olacağına inananlar, bu tarz tefsiri önemsemektedirler. Nitekim tefsir tarihinde ilk kez Kur'ân'ın nüzul sırasını esas alarak tefsir yazan ilk kişi kabul edilen Muhammed İzzet Derveze (ö.1984), bu yöntemi en yararlı yöntem olarak görür. (Derveze, 2000: 10).

Bununla birlikte Derveze, bu yöntemle yazılacak bir tefsirin, Mushaf tertibine zarar verip vermediği konusunu araştırmış ve şu kanaate varmıştır: Tefsir ile ortaya konan eser, tilâvet edilen Mushaf'tan farklı bir şey olduğu için tefsir çalışmasında tilâvet tertibine riâyet

şart değildir. Diğer taraftan Derveze, Hz. Ali'nin nüzul sırasına göre bir Mushaf hazırladığına dair rivâyet bulunduğunu, bu rivâyete ve onun yöntemine yönelik herhangi bir tenkide rastlamadığını ifade eder (Derveze, 2000: I, 9-10).

Derveze, benimsediği bu yöntemle, gayesinin sadece Kur'an'a hizmet olduğunu vurgular. Söz konusu yönteminin doğruluğunu belgelemek amacıyla dönemin âlimlerinden Suriye müftüsü Ebû Yüsr b. Âbidîn (ö. 1981) ile Halep müftüsü Abdul Fettâh Ebû Gudde (ö. 1997)'den fetva alır.

Ebû Yüsr Âbidîn'in konuyla ilgili fetvası şöyledir:

Bir eserin telif ve tasnifi, kendilerinin uygun gördüğü şekillerde, bildikleri bir takım faydalı hususları göstermeleri için yazarların amacına bağlıdır. Tefsir ile ortaya konan eser tilâvet edilen Mushaf'tan farklı bir şeydir. Bundan dolayı âyetler tefsir edilirken Mushaf tertibine riâyet zorunlu değildir. Müfessir bazen herhangi bir âyetin anlamının daha iyi anlaşılması için onun yanındaki âyeti tefsir etmeden geçebilir. Surelerin tefsirinde de benzer durum olabilir. Bundan ötürü nüzul tertibine göre tefsir yazmanın herhangi bir sakıncası yoktur (Derveze, 2000: I, 10).

Abdul Fettâh Ebû Gudde ise konuyla ilgili Derveze'ye gönderdiği fetvada kısaca şöyle demektedir:

Nüzul tertibine göre tefsir yazmanın sakıncalı görülmesi, onun, üzerinde icma edilen ve nesilden nesile tevâtürle gelen mevcut Mushaf tertibine ters düşme endişesinden kaynaklanmaktadır. Nüzul tertibine göre yazılan tefsir, tilavet amaçlı olursa ve Mushaf tertibine alternatif hale gelirse doğru olmaz. Hâlbuki müfessir de okuyucu da böyle bir amaç peşinde değildir. Dolayısıyla bu tarz bir tefsirin yazılmasında herhangi bir sakınca yoktur. Bilindiği gibi konulu tefsirde de sure ve âyetler Mushaf tertibinden farklı olmaktadır. Bu açıdan, nüzul sırasına göre yapılan tefsir de konulu tefsir gibi görülebilir.

Hz Osman döneminde tertib edilen mevcut Mushaf üzerinde ittifak sağlanınca, hem tilâvette hem de yazımda bu tertibe uymak zorunlu olmuştur. Çünkü sahâbe uygulamalarına uyulması gerekli olduğu kabul edilmiştir. Bu hususta açık olan şudur ki tilavet amaçlı yazılan Mushaf'larda bu tertibe bağlı kalmak zorunludur. Ancak âyet ve surelerin tefsir edilmesinde Mushaf tertibine bağlı kalma zorunluluğu yoktur. Bu konuda âlimler ittifak halindedir (Derveze, 2000: I, 9-12).

Beyânu'l-Hak müellifi Mehmet Zeki Duman ise gerek kendisinin gerekse daha önce Muhammed İzzet Derveze'nin yazdığı tefsirde, tertibi tevkîfî olduğu için âyetlerin tertibine hiç dokunulmadan, sadece sureler nüzul tertibine göre ele alındığını belirtmektedir. Surelerin Mushaf içerisindeki tertibini ictihadî gören M. Zeki Duman, farklı zamanlarda indirilmiş olsa bile, tüm müstakil pasajların, surelerin nüzul sırasına göre tefsir edilmesi, "sahâbenin icma ettiği mushafın mevcut tertibini bozmak ve kutsiyetine(!) hâlel getirmek anlamına gelmediğini" ifade etmektedir. Ona göre Kur'an'ın asıl tertibi pasajların ve surelerin indirildiği zaman ve mekânı önceleyen kronolojisine göre olanıdır. Mevcut Mushaf tertibi yapıldığında sahâbe, kronolojik mushaflara sahipti (Duman, 2009: 108).

Yazar, nüzul tertibinde sadece sure tertibinde değişiklik yapıldığını, âyetlerin tertibine hiç dokunulmadığını vurgulamaktadır. Bu sebeple böyle bir tefsir, asla Kur'an'ı tahrif etmek ve bütünselliğine ters düşmek anlamına gelmemektedir. Tefsir edilen metnin, araya giren

açıklamalar sebebiyle, artık tilavet edilen Mushaf olmaktan çıktığını, aksi takdirde, birkaç âyeti veya sureyi tefsir eden bütün âlimlerin çabalarının, Kur'ân'ın bütünlüğüne zarar vermiş anlamına geleceğini hatırlatmaktadır (Duman, 2009: 108).

2. Nüzul Tertibini Esas Alan Belli Başlı Tefsirler

Kur'ân'ın daha iyi anlaşılması gayesinden hareketle nüzul tertibi esas alınarak hazırlanan tefsirlerin yayımlama tarihi 1960'dan sonraya rastlamaktadır. Sayıca çok olmayan bu eserlerin belli başlı olanlarını kısaca tanıtmakta fayda vardır.

2.1. et-Tefsîru'l-Hadîs Tertîbu's-Süver Hasebe'n-Nüzul

Filistinli çağdaş Kur'ân müfessiri Muhammed İzzet Derveze tarafından telif edilen *et-Tefsîru'l-Hadîs Tertîbu's-Süver Hasebe'n-Nüzul* adlı eser bu çalışmaların ilk örneği kabul edilmektedir (Okumuş, 2009: 44).

Derveze, söz konusu eserinin altyapısını İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'de sürgünde iken oluşturmuş ve basımını 1961-1966 yıllarında gerçekleştirebilmiştir (Kahraman, 2016: 52). Tefsirini yazdıktan sonra telif ettiği ve tefsiri için bir mukaddime niteliğinde olan *el-Kur'ânu'l-Mecîd adlı* eseri onun tefsir usulünü ortaya koymaktadır. Bu nedenle bu eserin tamamı, *et-Tefsîru'l-Hadîs* adlı eserinin birinci cildinde Tefsirin Mukaddimesine konulmuştur (Demir, 2006: 26-27).

Derveze tefsirinde Kur'ân'ın ihtiva ettiği Hz. Peygamber'in hayatı ve yaşadığı çevreyle ilgili sahnelere dikkat çekmiş, âyetleri müstakil değil, bağlamlarıyla birlikte tefsir etmeye önem vermiştir. "Kur'ân mesajını anlamının en üstün ve en güvenilir yolu, Kur'ân'ın bir kısmını bir kısmıyla açıklamaktır" ilkesini vurgulayan müfessir, bir kısım âyetleri ilgili başka âyetlerle tefsir etmeyi önemsemiştir. Derveze, Hz. Peygamber'in sünnetiyle tefsire önem verdiği gibi yer yer sahâbe ve tabiîn görüşlerinden de faydalanmıştır. Dil bilgisi tahlilleri ve kelimî tartışmalardan uzak durmaya özen göstermiştir.

Derveze, tefsirinde şu yöntemi takip etmiştir: Surelerin muhtevasında geçen konuları, başlıklar halinde izah etmiş, âyetlerde geçen kavramları, ilk kez geldiği yerde gereksiz uzatmalardan kaçınarak açıklamış, aynı konu tekrar geldiğinde daha önceki açıklamalara atıfta bulunmuştur (Güler, 2018: 51-56).

2.2. Tefsîru Beyâni'l-Meânî

Kur'ân'ı nüzul sırasına göre tefsir eden bir başka âlim de Abdulkadir Molla Hüveys² Ali Gazi el-Furâtî ed-Dezrezurî (ö. 1978) olmuştur. Molla Hüveys, *el-Beyânu'l-Me'ânî* adlı eserinin yazımına 1936'da başladığı için aslında nüzul sırasına göre yapılan ilk tefsir çalışmasıdır. Ne var ki eserinin basımı daha önce gerçekleştirildiğinden Derveze'nin tefsiri bu alanda ilk olma sıfatını taşımaktadır. Molla Hüveys ise tefsirini 1962'de kendi imkânlarıyla Altı cilt hâlinde yayımlayabilmiştir. Onun nüzul sırasını tercih etme sebebi, bu konuda Hz. Ali'nin açmış

² 1880 yılında Suriye'nin doğu kısmında Fırat nehri kenarında yer alan Ânâ beldesinde dünyaya gelen Molla Hüveys, dini eğitim aldıktan sonra Suriye'de muhtelif şehirlerdeki mahkemelerde Hâkim olarak görev yapmıştır. Görevi yanı sıra Kur'ân ilimleri üzerinde araştırmalar yapmış, Hukuk ve Şeriat Fakültesi Öğrencilerine dersler vermiştir. Kürt asıllı ve sûfî eğilimli Molla Hüveys, 1978'de Dezrezur'da vefat etmiştir (Okumuş, 2009: 23-24).

olduğu yolu takip etme düşüncesidir. Müellife göre Hz. Ali, nüzul sırasına göre oluşturduğu Mushaf ile nüzul tarihi, ortamı ve zamanı, nüzulün keyfiyeti ve iniş sebeplerinin daha kolay öğrenilmesini amaçlamıştır. Mollâ Huveyş, nüzul sırası olarak Mısır heyet tertibini esas almıştır (Kahraman, 2016: 54-55).

2.3. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Müretteb

Nüzul sırası esas alınarak hazırlanan diğer bir eser de Hz. Peygamber'in hayatını ve tedrici nüzulün aşamalarını göz önünde bulundurarak Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirini gerçekleştirme iddiasıyla Suriyeli araştırmacı Es'ad Ahmed Alî (ö. 1979) tarafından yazılan *Tefsîru'l-Kur'âni'l Müretteb* olmuştur (Fâris, 2011: 798). Ancak yazar, bu eserinde âyetleri tefsir etmekten ziyade "kolay eğitim metodu" başlığıyla âyetlerden çıkardığı manaları ortaya koymuştur (Fâris, 2011: 794). Yazar, nüzul tertibi olarak Mısır heyet tertibini kullanmıştır (Kahraman; 2016: 64).

2.4. Meâricü't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür

Suriyeli âlim ve mütefekkirlerden Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî³ (ö. 2004) tarafından telif edilen *Meâricü't-Tefekkür ve Dekâikü't-Tedebbür* adlı eser de nüzul sırasını esas alan bir başka tefsir çalışmasıdır. el-Meydânî'nin tefsiri Mekkî sureleri ihtiva etmekte ve on beş ciltten oluşmaktadır. el-Meydânî, Medenî surelerden Bakara suresi'nin tefsirini yazarken vefat etmiştir (Okumuş, 2009: 28; Çalışkan, 2013: 369).

Nüzul sırasına göre eser telif etmedeki amacının, Kur'an'ı öğrenmek olduğunu belirten el-Meydânî, Rabbânî eğitim ve davranış metodu ile teşriî açıdan Kur'an'ın psikolojik eğitim yönünün nasıl olduğuna cevap aramıştır. Surelerin nüzul sırasına göre tefsir yazan el-Meydânî, konulu tefsir özelliği taşıyan eserinde şu usûlü takip etmiştir:

Surenin ana konusunu belirtmekte, farklı anlamları ortaya çıkarmak amacıyla kıraatlerden yararlanmakta, surenin faziletine dair rivâyetleri zikretmektedir. el-Meydânî Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etmeye önem vermektedir. Kur'an'ın bütünlüğü çerçevesinde konulara yaklaşarak herhangi bir konuda ilgili tüm âyetleri sıralamaktadır. Ayrıca sünnet, sahâbe ve tâbiin sözlerinden de yararlanarak âyetleri yorumlamaktadır. Kur'an tefsirinde tarihsel bağlama önem vermekte, esbâb-ı nüzul rivâyetlerinden yararlanmaktadır. el-Meydânî çağdaş bilimin verilerinden de yararlanarak âyetleri analiz etmektedir (Çalışkan, 2013: 370).

2.5. Fehmu'l-Kur'âni'l-Hakîm

İslâm düşünce geleneği üzerine yazdığı pek çok eserle tanınan Faslı mütefekkir Muhammed Âbid el-Câbirî (ö. 2010), ömrünün sonuna doğru *Medhal ile'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı

³ Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, ilim ehli bir ailenin çocuğu olarak 1927 yılında Şam'da dünyaya gelmiştir. Küçük yaştan itibaren dini ilimler tahsil eden el-Meydânî 1950'de Ezher Üniversitesi İslam Hukuku Fakültesi'nde yüksek derece ile mezun olmuştur. İki yıl Hindistan'da dini bir eğitim kurumunda idarecilik yapmış, daha sonra Riyâd'a giderek iki yıl İmam Muhammed b. Suûd Üniversitesi'nde, ondan sonra otuz yıla yakın bir süre Mekke Ümmül Kura Üniversitesi'nde ders okutmuştur. Müfessir, 1997'de resmi görevini tamamladıktan sonra tefsir çalışmalarına devam etmiştir. Pek çok telif eseri bulunan el-Meydânî 2004 yılında Şam'da vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz: (Necmettin Çalışkan, 2013:17-68).

eseri kaleme almıştır. Akabinde nüzul sırasına göre bir tefsire ihtiyaç olduğunu düşünerek *Fehmu'l-Kur'ânî'l-Hakîm et-Tefsîru'l-Vâdih Hasebe Tertîbi'n-Nüzul* adlı eserini yazmıştır.

Câbirî, Hz. Peygamber'in hayatı ile Kur'ân'ın inzâli arasındaki uyumun görülebilmesi için sureleri iniş sırasına göre tertip ederek belirli aşamalara ayırmıştır. Bu amaçla, Mekke döneminde inen sureleri altı aşamada, Medine dönemindekileri tek aşamada incelemiştir:

1. Nübüvvet, Rububiyet ve Ulûhiyet
2. Diriliş Hesap ve Kıyamet Sahneleri
3. Şirk Eleştirisi
4. Mekke Dışındaki Kabilelerle İletişim
5. Muhasara ve Habeşitan'a Hicret
6. Muhasara Sonrası ve Hicret Hazırlıkları
7. Hz. Peygamber Medine'de

Câbirî, vahyin nüzul sebebi veya tarihini bildiren rivâyetler ile iniş sırası listesini aktaran rivâyetler arasında çoğunlukla uyum görmediğini belirtmektedir. Kur'ân metninin oluşum sürecini Hz. Muhammed (s.a.v)'in davetinin seyrine uyumluluk esasını çerçevesinde tanıyıp ortaya koymak amacıyla surelerin tertibinde bazı değişikliklerde bulunmuştur (Güler, 2018: 59, 61).

Câbirî, tefsirinde şu metodu kullanmaktadır: Her surenin giriş kısmında surenin ismi, nüzul dönemi, içeriği ve varsa iniş sebebi hakkında bilgi vermiştir. Akabinde sureyi necmlere ayırıp kısa açıklamalarla gerekli bilgi vermiş ve surenin sonunda genel değerlendirmede bulunmuştur (Güler, 2018: 61-64).

Akademik çalışmalarını İslam felsefesi alanında yapan Câbirî, tefsirinde İbn Sina, Fârâbî ve İbn Rüşd gibi filozofların görüşlerine yer vermiş, eleştirel aklı kullanmaktan geri durmamıştır. Tefsirinde yer yer kelimeler ve felsefe alanında yapılmış tartışmaları özetlemiştir. Örneğin Felak suresi'nin sonunda sihir konusu, Nâs suresi'nin sonunda vesvese, Cin suresi'nin sonunda cin ve şeytan, İsrâ suresi'nin sonunda Ruh meselesini incelemiştir. Bu yönüyle *Fehmu'l-Kur'ân* konulu tefsir özelliği de göstermektedir. Ancak muhtasar özellikte olan söz konusu tefsirde tüm âyetler açıklanmamıştır (Güler, 2018: 61-64).

2.6. Beyânu'l-Hak

Ülkemizde de nüzul sırasına göre tefsir çalışmaları, kimi araştırmacıların ilgi alanı olmuştur. Nüzul sırasına göre Türkçe yazılan ilk tefsir ise, Mehmet Zeki Duman (ö. 2013) tarafından kaleme alınan *Beyânu'l-Hak Kur'ân-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri* adlı eser olmuştur.

İmam Gazzâlî (ö.505/1111)'nin, Kur'ân'ın üç katı olanı tefsirdir, fazlası ihtiyaç değildir (Gazâlî: I, 40). şeklindeki görüşünü dikkate alarak söz konusu eserini üç cilt olarak hazırlayan M. Zeki Duman, tefsirinde gereksiz tartışmalara girmekten ve detay bilgi aktarmaktan kaçınmıştır.

Yazar, eserinde şöyle bir yöntem takip etmemiştir: Surelerin meal ve tefsirini yapmadan önce o surenin tanıtımını yapmaktadır. Surenin Mekkî veya Medenî olduğu, tarihi bağlam/kültürel arka planı ve varsa sebab-i nüzulle ilgili özet bilgi vermektedir. Akabinde

tefsir edeceği pasajların Arapça metnini vermekte, bu metnin bilinmeyen kelimelerini açıklamaktadır. Ayrıca âyetlerin meâlini yapıp gerekli gördüğü âyeti dipnotta tefsir etmektedir. Yazar, genellikle konuyla ilgili âyetleri zikrederek Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri metodunu kullanmaktadır. Ayrıca âyetlerin tefsirinde sahih hadisleri kullanmaya özen göstermektedir (Güler, 2018: 67-76). Vahyin nâzil olduğu şartları dikkate alarak âyetleri evrensel yorumlamaktadır. Zira her âyet/pasaj evrensel olmakla beraber indiği zaman, mekân ve şartların ihtiyacını karşılama özelliğini de taşımaktadır (Duman, 2014: 23).

2.7. Tefsîru'l-Büşrâ

Atilla Fikri Ergun'un hazırladığı *Tefsîru'l-Büşrâ Nüzul Sırasına Göre Kur'an-ı Kerîm Tefsiri* vahyin ilk yıllarında nazil olan yirmi bir sureyi kapsamaktadır. Yazar, Mekke döneminin başlangıç aşamasında nazil olduğu kabul edilen Alak, Kalem, Müzzemmil, Müddessir, Fâtiha, Duhâ, İnşirâh, Tekvîr, A'lâ, Leyl, Fecr, Asr, Kevser, Tekâsür, Mâûn, Kâfirûn, İhlâs, Fîl, Kureyş, Felak, Nâs surelerini incelemiştir (Ergün, 2013: 9). Eserin ilk baskısı 2013 yılında Kibele Yayınları tarafından tek cilt olarak gerçekleştirilmiştir.

Yazar, Kur'an'ın anlaşılacak ve hayata taşınmak maksadıyla indirildiği gerçeğine işaret etmektedir. Dolayısıyla bu amaç gözetildikten sonra resmi Mushaf tertibi ya da nüzul tertibine göre okuma arasında bir fark olmadığını söylemektedir. Ancak nüzul sırasına göre yapılan okuma ile Kur'an'ın cahiliye toplumunda işe nereden başladığını, vahyin nasıl bir seyir izlediğini ve buna bağlı olarak Hz. Peygamber'in ve ona tabi olanların nasıl bir inşa sürecinden geçtiklerini anlayabilmek açısından önemli olduğunu belirtmektedir (Ergun, 2013: 17).

2.8. Kur'an-ı Kerim Tefsiri

Fahrettin Yıldız'ın hazırladığı *Kur'an-ı Kerim Tefsiri* basımı henüz gerçekleşmemiş bir çalışmadır. Bu çalışmaya İnternet ortamında erişim sağlanabilmektedir.

Yazar, tefsirinde sureleri nüzul sırasına göre ele alır, her surenin girişinde, nüzul zamanı ve içeriği hakkında izahlarda bulunduktan sonra surenin tefsirine geçer. Tefsir kısmında ise öncelikle âyetlerde geçen kavramları açıklamaktadır. Genellikle âyetlerin nüzul şartlarını dikkate alarak evrensel yorumlarda bulunmaktadır. Sonuç kısmında ise âyetlerden çıkarılabilecek bazı ilkeler ortaya koymaktadır.⁴

2.9. Tebyînu'l-Kur'ân

Hakkı Yılmaz'ın hazırladığı *Tebyînu'l-Kur'ân* adlı tefsir on iki ciltten oluşmaktadır. Yılmaz, Mısır heyetinin hazırladığı tertibi esas alarak bu eseri hazırlamıştır.⁵ Yazara göre tefsir ifadesi, Kur'an'ın kapalı ve mübhem olduğunu çağrıştırmaktadır. Bu sebeple, eserini tefsir değil, tebyîn olarak isimlendirmektedir. Ona göre her biri gâyet açık olan Kur'an âyetlerinin ortaya konması tebyîn ile ifade edilmelidir. Kur'an'ın daha iyi anlaşılabilmesi için, her bir necmin iniş sırasının belirlenerek surelerin tertibinin de buna göre yapılması gerektiğini düşünmektedir (Kahraman, 2016: 58).

⁴ <http://darulkitap.kuranikerimde.com>

⁵ <https://istekuran.net/sureler>.

2.10. Sözün Gücü İlâhî Vahyin Rehberliği

Musa Şimşekçakan, *Sözün Gücü İlâhî Vahyin Rehberliği* adlı tek ciltlik bu eserde sureleri nüzul sırasına göre tertib ederek tefsir etmiştir. Eserde tefsiri yapılan ilk yirmi iki sure şöyledir: Alak, Kalem, Müzzemmil, Müddessir, Fâtiha, Tebbet, Tekvîr, A'lâ, Leyl, Fecr, Duhâ, İnşirâh, Asr, Âdiyât, Kevser, Tekâsür, Mâûn, Kâfirûn, Fil, Kureyş, Felak, Nâs ve İhlâs.

Yazar, her surenin giriş bölümünde nüzul ortamını yansıtmaya çalışmakta, surenin öncesiyle ilişkisini ortaya koymak için daha önce nâzil olan surelerle ilgili hatırlatmalarda bulunmaktadır. Genel olarak âyetleri ayrı ayrı tefsir etmekte ve sure sonunda "Surenin Anlam Akışı İçinde Bağlamı" başlığıyla surenin anlamını bir bütün olarak vermektedir. Konunun daha iyi anlaşılması için surenin indiriliş amacına yer vermektedir. Sure tefsirinin "sonuç" kısmında, surenin bağlam ve anlamına ilişkin bir değerlendirme yapmaktadır (Şimşekçakan, 2014: 24-36). Yazar, surelerin sıralanışında Hz. Osman'a atfedilen Mısır heyeti tertibini esas almaktadır.

2.11. Nüzul Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'ân Gerekçeli Meal-Tefsir

Mustafa İslamoğlu'nun, *Nüzul Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'ân Gerekçeli Meal-Tefsir* adlı eseri Düşün yayıncılık tarafından tek cilt olarak basılmıştır.

Yazar, surelerin girişinde surenin ismine, iniş zamanına ve konusuna ilişkin bilgi verdikten sonra meâl-tefsire geçmektedir. Meâl-tefsiri, anlam bütünlüğü oluşturacak âyetlerin pasajlar hâlinde verilmesi şeklindedir. Yazar, Hz. Osman'ın nüzul tertibi olarak nitelediği Mısır heyet tertibini esas almakla beraber listede bazı değişiklikler yapmıştır (Kahraman, 2016; 63).

2.12. Kur'ân Yolu İniş Sırasına Göre Anlam ve Tefsiri

Şaban Piriş'in hazırladığı, *Kur'ân Yolu İniş Sırasına Göre Anlam ve Tefsiri* dört ciltten oluşan bu tefsir olup Arz Yayıncılık tarafından basımı gerçekleşmiştir. Yazara göre sureler, Mekke döneminde daha çok inanç ve ilâhî daveti tebliğ mücadelesini, Medine döneminde de yeni oluşmakta olan bir toplumun adım adım şekillenmesini göstermektedir (Kahraman, 2016: 62). Yazar, tefsirinde şöyle bir yöntem takip etmektedir: Sure başında surenin konularını maddeler halinde özetledikten sonra tefsire geçmektedir. Sure sonunda ise o surede geçen emir ve yasakları sıralamaktadır. Böylece ilahi mesajlardan çıkarılması gereken dersleri özetlemektedir.

Kur'ân mesajının daha iyi anlaşılması için surelerin nüzul sırası esas alınarak tefsir edilmesi gerektiğine inananlar bu tarz tefsirin faydalarına da dikkat çekmişlerdir.

3. Nüzul Tertibini Esas Alan Tefsirin Faydaları

Nüzul ortamı ve şartlarını dikkate aldığı için nüzul tertibini esas alan tefsir, Kur'an'ın daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Diğer bir ifadeyle bu tarz tefsir, Hz. Peygamber ve sahâbenin yaşadığı çevreyi dikkate alarak Kur'an'ı daha iyi anlamayı hedeflemektedir.

Şüphesiz âyetlerin nüzul şartlarını bilmek ilâhî maksadın anlaşılması ve birtakım fikhî hükümlerin ortaya çıkartılması açısından önem arz etmektedir (Yazıcı, 1987: 117). Ancak işârî ve tasavvufî tefsir ekolleri âyetlerin indiği ortamın şartlarını, yani sebep-i nüzul bilgisini pek önemsememişlerdir (Paçacı, 2006: 128). Böylece bunlar tefsirde geniş yorum imkânı elde etmişlerdir.

Nüzul sırasına göre tefsir çalışmasında öncü olan M. İzzet Derveze, Kur'ân-ı Kerim'i anlamının en iyi yöntemi, onun nüzul sırasına göre tefsir edilmesi olduğunu düşünmektedir. Zira bu yöntem sayesinde nüzul sürecinin dönemleri ve çeşitli merhaleleri daha iyi anlaşılabilir ve Hz. Peygamber'in hayatı aşama aşama izlenebilmektedir. Ayrıca bu yöntemle okuyucu Kur'ân'ın nâzil olduğu ortamı, karşılaştığı şartları, yaşanan ilişkileri ve nüzul sürecinde kullanılan kavramları daha kolay anlayabilir. Böylece Kur'ân'ın indiriliş hikmeti daha net ve berrak ortaya konabilir (Derveze, 2000: I, 9).

Tefsirinde bu yöntemi uygulayarak bir kısım zayıf ve uydurma rivâyetleri kullanmaktan kaçınan Derveze, bazı müfessirlerin yaptığı gibi bu tür rivâyetleri sahih kabul ederek zor duruma düşmekten korunmaya çalışmıştır. Örneğin Felak ve Nâs surelerinin Medenî olduğuna ilişkin rivâyeti, surelerin nüzul zamanıyla uyumlu olmadığı gerekçesiyle reddetmektedir. Derveze'ye göre bu rivâyeti esas alan bazı müfessirler, Lebid b. el-A'sam tarafından Hz. Peygamber'e sihir yapıldığını, bu sihrin onda meydana getirdiği etki nedeniyle Felak suresi'nin indirildiğini kabul etmek zorunda kalmışlardır (Râzî, 1985: 195). Halbuki Felak ve Nâs surelerinin Mekke döneminin ilk yıllarında indirildiğine dair pek çok rivâyet bulunmaktadır. Ayrıca üslûbu ve içeriği de bu surelerin Mekki olduğunu kanıtlamaktadır. Zira bu surelerde sadece sihir ve onun etkisi ile ilgili konulardan söz edilmemektedir. Bununla birlikte Falak suresi'nde karanlıktan, haset yapanlardan ve tüm varlıkların şerrinden; Nâs suresi'nde ise insan ve cinlerin vesvesesinden Allah'a sığınmak gerektiği ifade edilmektedir. Buradan hareketle Derveze, Hz. Peygamber'e sihir yapıldığı ve onun bu sihirden etkilendiğine dair Hz. Aişe'den naklen Buhârî ve Müslim tarafından rivâyet edilen hadis (Buhârî, Bedî'l Halk: 11; Müslim, Selâm: 44) karşısında hayrete düştüğünü belirtmektedir (Derveze, 2000: II, 51-57).

Nüzul sırasına göre yapılan tefsirle Kur'ân-ı Kerim'in daha iyi anlaşıldığını belirten Abdulkadir Molla Hüveysî ise bu yöntem sayesinde okuyucunun Kur'ân'ı daha iyi anlayabileceğini, sebep-i nüzul rivâyetlerinde ve nesh meselesinde görüş ayrılıklarının ortadan kalkacağını söylemektedir (Mollâ Hüveysî, 1962: I, 4).

Abdurrahman Hasan Habenneke (ö. 1978) de nüzul sırasına göre surelerin tefsir edilmesiyle Kur'ân'ın daha iyi anlaşılabilirliğini düşünmektedir. Ona göre Kur'ân'ı, tarihsel bağlamı göz önüne alarak ve tedricilik esasına uygun şekilde yorumlama, ancak bu yöntem ile mümkün olabilmektedir (Çalışkan, 2013: 17).

*Fehmu'l-Kur'ân'*ın yazarı çağdaş mütefekkir Muhammed Abid el-Câbirî ise tefsir ile ilgili yayımlanan farklı hacimde çok eser incelediğini, bu eserlerin bir kısmının tefsir kategorisine girebilecek nitelikte olduğunu, bir kısmının ise tefsir sayılacak nitelikte olmadığını belirtmektedir. O da Kur'ân'ı anlama konusunda nüzul sırasına göre yapılan tefsirin daha faydalı olduğu görüşü kabul etmekte ve Şâtibî (ö. 790/1388)'nin *el-Muwâfakât* adlı eserinde geçen şu ifadeleri delil göstermektedir: "Medenî surelerin tam olarak anlaşılabilmesi için

Mekki surelerin üzerine bina edilmesi gerekir. Aynı şekilde Mekki sureler kendi aralarında, Medeni sureler de kendi aralarında nüzul sırasına göre birbirlerinin üzerine bina edilerek anlaşılmalı gerekir. Aksi halde elde edilen anlam doğru olmaz” (Şâtîbî, 1997: IV, 256 vd).

Nüzul tertibine göre tefsir hazırlamanın en önemli yönü Kur’ân’ı tarihi seyriyle beraber anlamaya çalışmaktır. Dolayısıyla Câbirî, Kur’ân’ın, sadece mevcut mushafın iki kapağı arasındaki sayfalardan ibaret görmeyi doğru bulmamaktadır. Zira Kur’ân, vahyin başlangıcından, Hz. Peygamber’in vefatına kadar geçen, yaklaşık yirmi üç yıllık bir sürece yayılmış bir metindir (Câbirî, 2010: I, 10). Bu yüzden Kur’ân’ı tarihi seyriyle beraber anlamak, diğer bir ifade ile Kur’ân’ı siyer ile, siyeri de Kur’ân ile anlamak gerektiğini vurgulamaktadır (Câbirî, 2010: I, 18). Bununla beraber Câbirî, Kur’ân’ın daha iyi anlaşılması için şu hususlara dikkat çekmektedir: Kur’ân’ı anlama sadece âyetlerle ilgili yapılmış pek çok tefsiri ve yorumu okuyup incelemek değildir. Kur’ân metninin bu yorumlardan ayrı tutulması gerekmektedir. Bundan maksat bütün bu yorumları yok saymak da değildir. Yapılan yorumları ait oldukları yere ve zamana ait kılmaktır. Böylece Kur’ân ile daha sağlıklı bir bağ kurmak mümkün olacaktır. Yani Kur’ân’ı doğru anlamının önünde engel oluşturan değişik görüşlere sahip müfessirlerin kitaplarında yer alan bütün ideolojik görüşlerden soyutlanmak gerekir (Câbirî, 2010: I, 10-11).

Mehmet Zeki Duman da, nüzul sırasını esas alan tertibin, daha faydalı olduğu görüşü savunmaktadır. Onun düşüncesinde, nüzul tertibini esas alan tefsir yöntemi eğitim-öğretim açısından daha faydalı görülmektedir. Zira iyice okunup üzerinde tefekkür edilsin, anlamları özümseyerek anlaşılın ve tatbik edilsin diye yaklaşık yirmi üç yılda peyderpey nâzil olan Kur’ân-ı Kerim, eğitim ve öğretim ile insanın değerini ve kalitesini yükseltmeyi ve yeryüzünde medeni ve örnek bir toplum inşa etmeyi amaçlamaktadır (Duman, 2014: I, 21-22).

İlk muhatapları olması yönüyle sahâbenin Kur’ân’ı öğrenme, okuma ve hayatlarına tatbik etme yöntemlerini bilmenin sonraki nesillere örneklik oluşturacaktır. Bu bağlamda Abdullah b. Mesud, Ubey b. Ka’b ve Abdullah b. Ömer gibi sahâbilerin Kur’ân’ı okuma ve anlama hususunda takip ettikleri yöntemlere işaret eden şu rivâyeti zikretmek yerinde olur: “Biz Kur’ân’ı on âyet on âyet halinde okuyup öğrenirdik. Her on âyeti iyice okuyup muhtevasını iyice anlamadıkça ve hayatımızda uygulamadıkça Hz. Peygamber’e gelip yeni bir on âyet almazdık” (Suyuti, trs: II, 468). Mezkûr rivâyetten şu neticeye ulaşmak mümkündür: Kur’ân’ın “tenzîl” yoluyla yani zamana yayılarak bölüm bölüm nâzil olması, onun ezberlenmesini, öğrenilmesini, anlaşılmasını, özümseymesini ve uygulanmasını kolaylaştırmıştır.

Ayrıca Kur’ân’ın bir bütün olarak değil de parça parça indirilmesi, onun inanç esaslarının benimsenmesine, tutum ve davranışlarla ilgili ilkelerin uygulanmasına büyük kolaylık sağlamıştır. Nitekim Mekke döneminde tekrar tekrar inanç esasları, tevhîd akidesi ile ilgili âyetler nâzil olmuştur. Böylece iman esasları zihinlerde iyice yer etmiş, batıl inanışlar kalplerden silinmiştir. Medine’ye hicretle birlikte yeni bir süreç doğrultusunda ibadetlerle ilgili esaslar, bireyleri ve toplumu ilgilendiren başka ilkeler tebliğ edilmiştir. Böylece toplumun, kökleşmiş batıl inançlardan, kalıplaşmış davranışlardan uzaklaşarak iman esaslarını özümseyip davranış haline getirmesi mümkün olmuştur (Kasapoğlu, 2014: 77).

Kısacası Kur’ân’ın, zamana yayılarak bölüm bölüm nâzil olması, onun kolay bir şekilde okunup uygulanmasını kolaylaştırmıştır. Sonuçta da örnek bir toplum meydana gelmiştir.

Dolayısıyla sahabenin, takip ettiği metodun tarihsel olmadığı, günümüz insanının da bu metod ile Kar'an'a yaklaşarak örnek bir toplum haline gelmesi mümkündür.

Kur'an-ı Kerim ile ilk karşılaşmaların (henüz İslâm'a yeni girecek olanlar ve müslüman olup da Kur'an'a aşina olmayanlar), ondan daha iyi faydalanmaları için nüzul tertibine göre yapılan tefsiri takip etmeleri gerekmektedir. Çünkü bu yöntem aşamalı bir eğitim ve öğretim programını öngörmekte ve bu yönüyle de önem arz etmektedir (Duman, 2014: I, 22).

Nüzul sırasına göre Kur'an-ı Kerim incelendiğinde öncelikle inanç ve ahlak konularının anlatıldığı, daha sonra ise dinin helal ve haramlarının ele alındığı görülmektedir. Bu yöntemle, Mekki surelerde öncelenen inanç ve ahlak konuları benimsetildikten sonra Medeni surelerde geçen ahkâm âyetleri benimsetilerek inananların imanı pekiştirilmiş olacaktır. Muhtevaları itibarıyla Mekki surelerin önemli bir eğitim öğretim programı içermesi nedeniyle öncelikle bu surelerin öğrenilip uygulanması gerektiğini söylemek yanlış olmasa gerektir. Böylece bu program ve Hz. Peygamber'in emsalsiz eğitimciliği neticesinde inananların, insani kimlik ve İslami kişilikleri derece derece yükseltilip inşa edilmiştir. Kur'an'ı tebliğ ve tebyinle görevli olan Hz. Peygamber, Kur'an'da geçtiği gibi hak-batıl, iman-küfür, tevhid-şirk, adalet-zulüm, güzel ahlak-rezalet, sevap-ceza, cennet-cehennem gibi konuları sık sık tekrarlamıştır. Bunun neticesinde, şirki red edip tevhidi benimsemiş, hakka bağlı, hukuka saygılı, adalet ilkelerine göre davranan, görev ve sorumluluklarının bilincinde olan, güzel ahlak sahibi fertlerden müteşekkil yepyeni bir toplumun temeli atılmıştır (Duman, 2014: I, 23). Buna ek olarak Hz. Peygamber, Mekki surelerin üzerine bina edilen Medeni sureleri tebliğ edip örnek uygulamaları ile inananların insani kimlik ve İslami kişiliklerini, ortamın ağır şartları ve ahkâm âyetleriyle destekleyerek sağlamlaştırmıştır. Böylece yüce Allah'ın övgüsüne mazhar olan ve insanlığa örnek gösterilen bir toplum (Âl-i İmrân, 3/110; Bakara, 2/143) meydana gelmiştir (Duman, 2014: I, 23).

Bu husus dikkate alındığında şunu ifade etmek mümkündür: Kur'an'la tanışmış, Kur'an hakkındaki bilgileri belli bir seviyede olan kişilerin mushaf tertibini takip etmelerinde bir sakınca yoktur. Ancak Kur'an'la yeni tanışmış ve bilgileri bu seviyede olmayanların ise Kur'an'ın nüzul tertibini esas alan meal/tefsir çalışmalarını okumaları daha yararlı olacaktır (Duman, 2014: I, 23). Zira, cehaletle özdeşleşen bir toplumun içerisinden, insani ilişkileri ve Allah'a karşı sorumluluk bilinci gelişmiş bir neslin meydana gelmesi, Kur'an'ı nüzul tertibine göre bir yöntemle öğrenerek ve uygulayarak mümkün olmuştur. Bu sebeple Mushaf tertibi ancak bu seviyeye ulaşan bir toplum için daha faydalı olurken, çağımız insanından Kur'an'a aşina olmayanları eğitmek, insanlarda belli bir imanî şahsiyet oluşturmak için nüzul tertibini esas alan Kur'an meal/tefsirine ihtiyaç olduğu söylenebilir.

Nüzul tertibini esas alarak tefsir yazanlardan Mehmet Zeki Duman, konuyla ilgili şu hususu ifade etmektedir: Hz. Ebû Bekir'in cem ettirdiği mevcut Kur'an-ı Kerim'de 114 sure, insani kimlik ve mümin kişilikte örneklik teşkil eden sahâbenin devam etmekte olan hayat tarzını koruyup sürdüreceği biçimde tertip edilmiştir. Söz konusu bu tertip Kur'an ile ilk defa karşılaşacak olanlara göre düzenlenmiş değildir. Bu sebeple kendisi de tefsirinde sure dizilişini, içinde yaşadığımız çağdaki inanan-inanmayan bütün insanların ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak, sahâbenin tebliğ sonunda eriştiği düzeyli hayat tarzını esas alan

Kur'ân tertibine göre değil; onların başlangıçtaki eğitimsiz, öğretimsiz ve bilgisiz durumları göz önünde bulundurularak indirilen kronolojik sıralamaya göre tertip ettiğini söylemektedir. Zira, henüz Kur'ân'a aşina olamamış her okuyucu, Kur'ân'ın nüzul tertibini takip ederek onun eğitim öğretim sürecini başından itibaren aşamalı olarak özümseyecek ve mümin kimlik ve kişiliğini kademeli olarak inşa edecektir. Böylece hakiki imana sahip olarak İslâm'ın hukukî, ahlakî ve sosyal hükümleri yadsımadan uygulamaya hazır hâle gelebilecektir. Çünkü ilim olmadan iman, iman olmadan da ahkâma riâyet olmaz. İlmi olan kişinin insafı, ahlakı ve adaleti yoksa imanı da olamaz, hukuka saygısı da. O hâlde Kur'ân'ı okuyan kişide önce ilim, iman, ahlak ve sorumluluk bilinci oluşmalı, sonra da ondan adâlet ve haklara saygı beklenmelidir (Duman, 2014: I, 23).

Bu metodu önemseyen müfessirlerin nüzul sırasına göre bir tertip ile Kur'ân'ı takip etmedeki ısrarı, eğitimde denenmiş ve başarılar getirmiş bir programı ihtiva etmesi nedeniyledir. Yani Kur'ân, tebliğin ilk gününden itibaren İslâm'a giren herkesi, öncelikle şirk, inkâr, ahlaksızlık, kuralsızlık, zulüm, batıl inançlar vb. yüklerden arındıran; kız çocuklarını diri diri toprağa gömecek kadar vahşi, kadınlara hak tanımayacak, köleleri insan saymayacak derecede gayr-ı insanî anlayıştan uzaklaştıran bir eğitim modeli ortaya koymuştur. Bununla birlikte Kur'an, renk, ırk, cinsiyet, zengin, fakir, güçlü, zayıf farkı gözetmeksizin insana saygı gösteren; tevhid, güzel ahlak ve sorumluluk bilinci gibi âli değerlerle 'insanî' yücelten ve eğitilmiş, kişilik sahibi bireyler yetiştiren mükemmel bir program uygulamıştır. Bu program sonucunda yepyeni bir İslam dünyası, dünya tarihine çağ atlatan Asr-ı Saadet ve Sahâbe-i Kiram ortaya çıkmıştır. Aynı program ve aynı yöntem günümüzde de uygulanmak suretiyle sağlıklı birey ve toplumun meydana gelmesi mümkündür (Duman, 2009: 107).

Mustafa İslamoğlu da Kur'ân'ı okumaktan maksat anlam öncelikli bir okuma olduğu için nüzul tertibine göre okumanın daha evla olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bir hitap veya metin kendi bağlamında daha doğru anlaşılabilir. Zira bir söz kendi bağlamında yanlış anlaşılabilir olmasına sahip olsa da, o söz kendi bağlamından koparılıp anlatıldığında yanlış veya eksik anlaşılması kaçınılmaz olmaktadır. Nüzul tertibine göre Kur'ân okumanın daha faydalı olduğunu düşünen İslamoğlu, bu okuma ile Mushaf tertibine göre okuma arasında bir takım farkların bulunduğu şöyle dikkat çekmektedir:

Nüzul tertibine göre okuma, Kur'ân'ı doğal akışı içerisinde okumadır. Mushaf tertibine göre okumada bu doğallık kısmî olarak kaybolmaktadır. Vahyin yirmi üç yıllık nüzülü sonucunda bir inşa süreci oluştuğunu ancak nüzul tertibine göre bir okuma ile anlaşılabilir. Zira Mushaf tertibi bu konuda bir fikir vermemektedir. Vahiy, ilk muhataplarını bir noktadan ileri bir noktaya taşımayı hedeflemiş ve bu hususta başarılı olmuştur. Bu süreçteki üslûp ve içerikte oluşan değişim, ancak nüzul tertibine göre okuma neticesinde anlaşılabilir. Nüzul tertibinde muhteva ahlak, akaid, ibadet, muamelat şeklinde oluşur. Fakat Mushaf tertibinde bunu görmek zordur. Oysa bu durum Kur'ân okuyucusunun zihin dünyasında dinin öncelik sırasının yanlış oluşmasına sebep olmaktadır. Kur'ân bilgisinde belli bir seviyede olmayan okuyucu sürpriz durumlarla karşılaşabilir ve bu bir terk edişle sonuçlanabilir. Örneğin Mushaf'ın ilk yaprağını çevirip *Şüphesiz, inkâr edenleri uyarırsan da, uyarırsan da, onlar için fark etmez; inanmazlar* (Bakara, 2/6) âyetiyle karşılaşan ve "Öyleyse ben bunu niçin okuyorum ki" diyerek Kur'ân'la arasını ayıran kişiler olmuştur (İslamoğlu, 2014: 46-47).

Kur'ân tertibi üzerinde tartışmalara girmenin müminlere herhangi bir yararı olmadığını söyleyen İslamoğlu, Mushaf tertibinin tüm mü'minlerin ortak kabulüne mazhar olduğu için korunması ve her türlü şaibeden uzak tutulması gerektiğini belirtmektedir. Ona göre, Müslümanların önünde iki tertip seçeneğinin olması zahmet değil, rahmet sayılmalıdır. Bu yüzden "Kur'ân'ı hangi tertibe göre okumalı? Sorusuna cevap mahiyetinde şu söylenebilir: Hayatını 'Mekke ve Medine Dönemi' diye tasnif eden müminlere, Mekke döneminde nüzul, Medine döneminde Mushaf sıralaması tavsiye edilmelidir." (İslamoğlu, 2014: 48).

Nüzul sırasına göre tefsir yapmanın bir takım farklı bakış açılarını geliştireceği, bu yöneme itibar edildiğinde büyük ölçüde toplumsal faydaların görüleceği ifade edilmektedir. Örneğin bir eğitimci, eğitim ilke ve yöntemleri, bir ekonomist yoksullukla mücadele ve gelir paylaşımının dağılımı, bir politikacı farklı grupları bir arada idare etme sanatı hususunda kendince zengin malzeme çıkararak, yorumlama imkânına bu yöntemle daha rahat ulaşabilmektedir. Nüzul sırasına göre hazırlanan tefsirlerde farklı anlayışların ortaya çıkması da bir zenginliktir. Örneğin İzzet Derveze *et-Tefsîru'l-Hadîs*'te görüşlerini daha çok ıslah ekolünden etkilenerek ortaya koyarken; Abdulkadir Molla Hüveys ise *Beyânu'l-Meâni* adlı tefsirinde daha çok tasavvufi bir yöneliş sergilemektedir.

Nüzul sırasına göre tefsir yapmanın Kur'an'ın cahiliye toplumunda işe nereden başladığını, vahyin nasıl bir seyir izlediğini ve buna bağlı olarak Hz. Peygamber'in ve ona tabi olanların nasıl bir inşa sürecinden geçtiklerini ortaya koymak açısından büyük önem arz etmektedir (Ergün: 2013, 9).

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim'in tefsiri Hz. Peygamber döneminde başlamış ve günümüze kadar devam ederek gelmiştir. Kur'an'ın daha iyi anlaşılması amacıyla bu süreçte çeşitli yöntemlerle tefsir yapılmış ve pek çok eser hazırlanmıştır. Ancak nüzul tertibini esas alarak tüm sureleri ihtiva tefsirlerin yazılmaya başlanması Yirminci yüzyılın ortalarına rastlanmaktadır.

Nüzul sırasına göre tefsirlerin yazılmasında oryantalistlerin Kur'ân kronolojisi üzerinde yaptıkları çalışmaların etkisi olmuştur. Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in zihninin bir ürünü olduğunu düşünen çoğu oryantalist bu konuda çalışmalarda bulunmuştur. Müsteşriklerin Kur'ân'ın kronolojik çalışmaları, İslam dünyasında nüzul tertibini esas alan çalışmalara etkisi olmuştur. Ancak asıl etken İslam dünyasındaki gerileme ve Müslüman toplumların sorunlarına çözüm bulma arayışlarıdır. Nüzul sırasını esas alarak ilk tefsir yazan Muhammed İzzet Derveze kabul edilmektedir. O, Kur'an mesajının bu yöntemle daha kolay anlaşılacağını düşüncesindedir. Nüzul tertibine göre Türkçe yazılan ilk tefsir ise, Mehmet Zeki Duman tarafından kaleme alınan *Beyânu'l-Hak* adlı eser olmuştur.

Kur'ân-ı Kerim'in daha iyi anlaşılması için en ideal yöntem nüzul sırasına göre yapılan tefsir yöntemidir. Zira bu yöntem sayesinde nüzul sürecinin dönemleri ve Hz. Peygamber'in hayatı aşama aşama izlenebilir. Ayrıca bu yöntemle okuyucu Kur'ân'ın nâzil olduğu ortamı ve şartları, yaşanan olayları ve nüzul sürecinde kullanılan kavramları daha kolay anlayabilir. Böylece Kur'ân'ın indiriliş hikmeti daha net anlaşılabilir.

Nüzul tertibine göre Kur'ân-ı Kerim incelendiğinde öncelikle inanç ve ahlak konularının, daha sonra ise helal-haram meselelerinin anlatıldığı görülür. Zira bu yöntemle,

Mekkî surelerde öncelenen inanç ve ahlak konuları benimsetilmek istenmiştir. Akabinde Medenî surelerde geçen ahkâma dair ilkeler benimsetilerek müminlerin imanı pekiştirilmiş olacaktır. Dolayısıyla İslami eğitim düzeyleri geri olanların, kronolojik tertibe göre eğitime tabi tutulmaları daha faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abduh, M. ve Rızâ, M. R. (1990). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*. Mısır: Heyetu'l-Mısriyyetu'l-Âmmetu li'l-Kitab.
- Buhârî, M. (h.1311). *el-Câmiu's-Sahîh*, (M. en-Nasır, Thk.). Mısır: Dâru't-Tevkinü'n-Necat.
- Câbirî, M.A. (2014). *Fehmu'l-Kur'ân Nüzul Sırasına Göre Tefsir*. (M. Çoşkun, Terc.). İstanbul: Mana Yayınları.
- Çalışkan, N. (2013). Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydâni ve Tefsiri. Doktora Tezi, Ankara Üniv. Sos. Bil. Enstitüsü, Ankara.
- Çalışkan, N. (2013). Nüzul Sırasına Göre Yeni Bir Tefsir, Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydâni ve Meâricü't-Tefekkür. *Toplum Bilim Dergisi*, (VII-14), 363-373.
- Derveze, M. İ. (2000.) *et-Tefsîru'l-Hadîs Tertîbu's-Süver Hasebe'n-Nüzul*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- Duman, M. Z. (2009). Neden Yeni Bir Tefsir? Beyânu'l-Hak Adlı Eserimizin Özellikleri ve Tefsire Getirdiği Yenilik Hakkında Bir Deneme. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, (II-1), 105-115.
- Duman, M. Z. (2014). *Beyânu'l-Hak Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri*. İstanbul: Kayseri Gündem Gazetesi Basımı.
- Editör). *Tefsir El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Fâris, T. M. (2011). *Tefasiru'l-Kur'âni'l-Kerîm Hasebe Tertîbî'n-Nüzul*. Amman: Dâru'l-Feth li'-Dirâsât ve'n-Neşr.
- Geçit, M. S. (2013). *Tefsirde Hz. Ali*, Yüksek Lisans Tezi, Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Iğdır.
- Gözeler, E. (2009). *Kur'ân Âyetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu ve Kur'ân'a Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım (1Rebi'ül-Evvel-4Rebi'ül-Evvel Arası)*. Doktora Tezi, Ankara Üniv. Sosyal. Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İslamoğlu, M. (2014). *Kur'ân'ı Anlama Yöntemi Tefsir Usulü*, İstanbul: Düşün Yayıncılık.
- John W. (1977). *Quranic Studies: Sources and Methods of Scriptural Interpretation*, Qxford: Oxford University Press.
- Kahraman, M. Ş. (2016). *Kur'ân'ın Nüzul Sırasına Göre Tefsiri*. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Kasapoğlu, A. (2014). Kur'ân'da "Tenzil" Kavramına Eğitim Açısından Bir Yaklaşım. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (sy. 5), 41-84.
- Koçyiğit, H. (2013). Kur'ân'ın Nüzul Sırasına Göre Tefsir Edilmesi. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (XII-23), 183-201.
- Mollâ Huveys, A. (1962). *Tefsîru Beyâni'l-Me'ânî*. Dımaşk: Matbaatü't-Terakkî.
- Müslim. (1998). *el-Câmiu's-Sahîh*. Riyâd: Beytü'l-Efkâr ed-Düveliyye.
- Okumuş, M. (2009). *Kur'ân'ın Kronolojik Okunuşu*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Öztürk, M. (2016). *Nüzul Sırasına Göre Kur'ân-ı Kerim Meali*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Paçacı, M. (2006). *Kur'ân'a Giriş*. İstanbul: İsam Yayınları.
- Râzî, F. (1985). *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*. Beyrut: Dâru Fikr.
- Suyûtî, C. (trs). *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. Mısır: yy.
- Şâtıbî, İ. (1997). *el-Muwafakat fi Usûli'd-Din*. (E.U.Meşhur, Thk.). Huber: Dâru İbn Affân.
- Şimşekçakan, M. (2014). *Sözün Gücü İlahi Vahyin Rehberliği*. İstanbul: Düşün Yayıncılık.

- Türcan, S. (2010). Kur'ân'ın İfade Kalıpları Nüzul Kronolojisini Aydınlatılabilir mi? Müzzemmil Suresi Örneğinde Bir Yöntem Denemesi. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (IX-17), 67-100.
- Wansbrough, J. (1977). *Quranic Studies: Sources and Methods of Scriptural Interpretation*, Oxford: Oxford University Press.
- Watt, W. M. (2006). *Kur'ân'a Giriş*. (S. Kalkan, Çev.). Ankara: Ankara Okulu.
- Yazıcı, A. (2011). *Klasik-Modern Yorum Açısından Bilmen ve Ateş Tefsirlerinin Mukayesesi*. Doktora Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Yazır, M. H. (2011). *Hak Dini Kur'ân Dili*. (İ.Karaçam ve bşk, Sad.). İstanbul: Azim Dağıtım (Milliyet gazetesini Basımı).
- Zurkânî, M. A. (1995). *Menâhilu'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. (A. Zümerli, Thk.). Beyrut: Kitabu'l Arabî.

İnternet Kaynakları:

<http://darulkitap.kuranikerimde.com>

<https://istekuran.net/sureler>